

Навойнинг шарқ нотиклиқ санъатида тўтган ўрни

Ходжаметова Гулчира, тарих фанлари номзоди
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали

Аннотация. Алишер Навои - бессмертный художник слов, который внес большой вклад в историю и культуру нашего народа. Великая личность всей нашей нации, уникальный представитель нашей национальной литературы, славу нашей нации. Стоит отметить, что на тюркских и персидских языках нет таких ораторов, которые не знали бы Навои, не любили бы Навои, и не смотрели бы на Навои с любовью и убежденностью.

Ключевые слова. Жанры накш и пешрав, хафизы, традиционная музыкальная форма, литературоведение, языковедение, философия, история, эстетика, романс, газель, лирико-протяжная мелодия.

Annotation. Alisher Navoi is an immortal artist of words, who made a great contribution to the history and culture of our people. The great personality of our nation, a unique representative of our national literature, the glory of our nation. It should be noted that in the Turkic and Persian languages there are no such speakers who would not know Navoi, would not like Navoi, and would not look at Navoi with loyalty and conviction

Keywords. Genres naksh and peshraw, Hafiz, traditional musical form, literary studies, linguistics, philosophy, history, aesthetics, romance, gazelle, lyrical and lingering melody.

Шарқ нотиклиги катта меросга эга бўлса-да, улардан ҳеч бири Алишер Навоий қолдирган мерос каби қимматли ва бой эмас.

Алишер Навоий ўз даврининг буюк мутафаккири, сўз устаси бўлиш билан бирга, кишиларга яхши сўз билан таъсир эта билиш санъатини жуда ҳам кадрловчи, улуғловчи, бундай санъат эгаларига эътибор қилиб, эхтиром кўрсатувчи бир шахс эди:

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,

Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила– [1 Б.321]

деб ҳар бир киши ўзининг билимли бўлиб етишишига сабабчи бўлган устозини эъзозлашга даъват этади. Алишер Навоий омма ўртасида яхши нутқнинг таъсири ва тарбиясини ҳам чуқур ҳис этади. Навоий нотикликдаги яхши ва ёмон томонларни кўра билиш ва фарқлай олишга чақиради:

Тўтию шорик асар нотикдурур,

Ҳар бирига ўзга бир мантиқдурур [2 Б.222]

Алишер Навоий нотиклик санъатининг буюк кудратига алоҳида эътибор беради. “Маҳбубул-қулуб” номли фалсафий асарининг 24- фаслини “Насихат аҳли ва воизлар зикрида” деб атади ва бунда воизлик санъатига, ваъзга, воизга ўз муносабатини билдиради. Буюк шоирнинг воизлик ҳақидаги фикрлари бутунлик унда ҳам ўзининг тарбиявий аҳамиятини йўқотган эмас.

Алишер Навоий нотикликда **қисқалик ва равшанликни** ёқтиради. Бу жиҳатдан унинг “Маҳбубул-қулуб”идаги 60- танбех ўринлидир: “*Чин сўз мўътабар, яхши сўз мухтасар. Кўп дегувчи мумил, муқаррар дегувчи лояъқил*” (яъни: Чин сўз эътиборли, яхши сўз қисқа бўлади. Кўп сўзловчи зериктирувчи, қайта гапирадиган – ақдан озган) , – дейди. У тутуруқсиз гап билан кишиларнинг ғашига тегувчини ақли паст, носоғлом кишилардир, – деб баҳолайди: “Улким, димоғида ҳафт – сўзида йўқ рабт (Кимнинг димоғида иллат бўлса, сўзида боғланиш йўқ. Димоғи саҳиҳ – гуфтори фасиҳ (Мия соғлом бўлса, гап-сўз ҳам ёқимли ва хатосиз бўлур). Сўзи ҳисобсиз – ўзи ихтисобсиз (бошвоқсиз). Сўзида паришонлик, ўзида пушаймонлик [3.Б.63]

Навоий сўзнинг ҳашамдорлигидан кўра, ҳаққонийлигини улуғлайди. Фикринг халқ учун фойдали ва тушунарли бўлсин десанг, содда тилда гапир, дейди: “*Сўзки фасоҳат зеваридин музайян эмасдир, анга чинлик зевари басдур. Ёлгончи ҳар неча сўзида фасихроқ, сўзи қабихроқ. Чин сўз нечакам батакаллуф, қойилги иборат соддалигидин йўқ таассуф*” [4 Б.178]

Навоий яхши сўзли, эл учун фойдали нотикларга ён босади. Алишер Навоий ўша вақтда воизлик санъатида ном қозонган Хожа Муайяд Меҳнагий, Мавлоно Риёзий, Мавлоно Ҳусайн Воиз Кошифий, Мавлоно Муин Воизлар ҳақида ўзининг “Мажолисун нафоис” номли тазкирасида фикр билдирган.

Алишер Навоий кадрлаган воизлардан бири – Хожа Муайян Меҳнагий машҳургина эмас, балки нотик донишманд, юксак билим эгаси ҳам бўлган. Мавжуд билимларни ўрганиб қолмасдан, уларни такомиллаштирган, тўлдирган. У мазорда шайхлик қилса-да, ўзини халққа жуда яқин туган ва билимини уларга беришга интилан. Унинг “ваъз мажлиси бағоят гарм ва паршўй вокеъ бўлур эрди...” [5 Б.42]

Ўша даврнинг машҳур нотикларидан бири Мавлоно Риёзийнинг нотиклик фаолиятида нутқни ҳаракат – паралингвистик воситалар ёрдамида бериш усули устун бўлган. У ўз нутқини актёрлар каби ижро этган. Навоийнинг ёзишича, “Ваъз айтиб, минбарда ўз ашъорин ўқур, йиғлаб важди ҳол қилур...” [6 Б.61]

Кўринадики, Риёзий нутқ сўзлаганда, унинг таъсирчанлигини таъминлашда, ижрочиликни биринчи ўринга қўяди. Керак бўлганда, ўз нутқини кишилар қалбига яқин олиб, улар билан бирдамликни, қайгусига, изтиробига шерикликни билдириш мақсадида йиғлашгача бориб етадики, бу нутқ ижрочилигидаги улкан қобилиятга далолат беради.

Улуғ мутафаккир томонидан ҳурмат ва эхтиром билан тилга олинган нотиклардан яна бири Ҳусайн Воиз Кошифийдир. Ҳусайн Воиз Кошифий воиз сифатида ўша даврда энг машҳур кишилардан бўлиши билан бирга, ўз даврининг забардаст олими, астраноми, шоири ҳам эди. Эрон олими Саид Нафисий Кошифийнинг қирқта асари борлигини айтади.

Хусайн Воиз нутқларининг таъсирчанлиги, жозибдорлиги ҳақида эслаб, унинг ўғли Фаҳриддин Али Сафий “Латойифут тавойиб” номли асариди шундай воқеани келтиради:

“Кунларнинг бирида аҳли мажлисга Мавлоно Сайид Ғиёсиддин деган машҳур сўз устаси анча кечикиб келган. Шу мажлисда Абдурахмон Жомий ҳам бор экан. Сайид Ғиёсиддин кириб келиши билан Жомий ундан сўрабди:

– Нечук кечикдингиз, Мавлоно Ғиёсиддин?

– Мени маъзур тутинг, устод, – дебди Ғиёсиддин, – келаётган эдим, масжиди жомеъда Хусайн Воиз нутқ сўзлаётган экан, шунга маҳлиё бўлиб қолибман... [7 Б.127]

Кўринадики, Хусайн Воиз Кошифийнинг нутқлари ўзининг жозибдорлиги билан ҳар қандай кишини жалб қила олган. Айтишларича, унинг бундай сўз санъатидаги маҳоратини Алишер Навоий билан бирга Султон Хусайн Бойқаро ҳам юксак баҳолаган ва улар ўз асарларини аҳоли ўртасида расмий ижро этиш лозим бўлган пайтларда бу ишга Хусайн Воиз Кошифийни муносиб кўрганлар. 1492 йил 8 ноябрь куни буюк шоир, Навоийнинг устози Абдурахмон Жомийнинг дафн маросимида Алишер Навоий ўзининг марсиясини ўқиб эшиттиришни, шу маросимда ваъз айтган Хусайн Воизга топширганлиги бунинг далилидир.

Маълум бўлишича, Хусайн Воиз ўзига шогирдлар ҳам тайёрлаган. Булардан бири унинг ўз ўғли Фаҳриддин Али ҳам отаси каби ўткир, жўшқин нотик бўлиб етишиш билан бирга, турли билимларни эгаллаган билимдон, шоир ҳам бўлган.

Хусайн Воиз Кошифий нотик сифатида шундай эътиборли бўлганки, Хондамирнинг ёзишича, у аниқ жадвал билан ишлашга мажбур бўлган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
2. Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011.
3. Алибек Рустамий. Адиблар одобидан адаблар. – Т.: Маънавият, 2001.
4. Алибек Рустамий. Навоий ва она тилимиз // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1991, 8 февраль.
5. Алишер Навоий ижодий меросини ўрганиш проблемалари (Илмий мақолалар тўплами). – Самарқанд, 1990.
6. Алишер Навоий. Хамса. Т., 1960.
7. Алишер Навоий. Ҳикматлар. – Т.: Шарқ, 2006.
8. Алишер Навоий. Ҳаратул-аброр. – Т.: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.

Хусайн Воиз Кошифий нутқлари мазмундорлиги, таъсирчанлиги, ўзига жалб этиш қувватини мужассам этганлиги унинг техникасини ўрганиш ҳозирги давр нотиклиги учун ҳам характерлидир.

Алишер Навоий давридаги машҳур нотиклардан бири Мавлоно Муин Воиздир. У ҳақда Навоий: *“Ҳоло ўзи даги азим воиздурур ва муридлари кўп”*, – деб ёзади. Кўринадики, Муин Воиз нотикқина бўлиб қолмай, ўзининг нотиклик мактабига, шогирдларига ҳам эга бўлган. Унинг нутқ, ижрочилик маҳоратини таҳлил этиб, А. Навоий: *“Минбар устида девонавор илк ташламоғи ва тахтани тепмағи кўндур ва ўзини “Муни девона” била таъбир қилур ва кўп баланд ва наст сўзлар айтур. Чун жунунга муътариф, ҳар нав сўз айтса мазурдур...”* [8 Б.127]– деб ёзади.

Бундан англашиладики, Муин Воиз нутқининг ижрочилик томонига алоҳида эътибор қилган ва бутун хатти-ҳаракатларини, мимикасини ишга сола билганки, гарчи у ўзини “Муни девона” деб эълон қилган бўлса-да, унинг “девона сифат” гаплари халқ дилига яқин бўлганлигидан йиғинларга манзур бўлган.

У ҳар қандай мансабдан воизликни аъло билган ва ўз акаси Мавлоно Низомиддин унга Ҳирот шаҳри қозилигини икки марта тавсия этса-да, уни рад этган. Шу туфайли унинг акаси: *“Муино мо қобилияти бисъёр дошт, ин зинапояи чўбин ўро зоеъ сохта”* (Муинимизнинг қобилияти кўп эди, уни бу ёғоч зинапоя (минбар) ишдан чиқарди), деганлигини Навоий қайд этади.

Алишер Навоий яшаб, ижод этган даврда, ундан илгарироқ ҳам нотиклик юксак даражада кадрланган бўлса-да, ўша давр нотикларининг нутқ матнларидан намуналар бизгача етиб келган эмас.